

Stefi Pedersen

– ett liv i gränstrakter

Psykoanalytikern *Stefi Pedersen*, som efter andra världskriget var bosatt i Sverige, är genom sina stora kunskaper om och insikter i utanförskap och rotlöshet aktuellare nu på 2000-talet än flera av hennes dåtida kolleger, skriver *Per Magnus Johansson*. I det nyutkomna tredje bandet av sin trilogi "Freuds Psykoanalys" presenterar han fyra psykoanalytiker varav hon är en.

Stefi Pedersen kom till Sverige under andra världskriget. Hon föddes 1908 i Berlin av tyskjudiska föräldrar och dog 1980 i Stockholm. Föräldrarna skilde sig när Stefi fortfarande var barn. Hennes föräldrar var judar, men själv konverterade hon och blev katolik. Hon var politiskt radikal och tillhörde Tyska kommunistpartiet. Efter Hitlers maktövertagande flydde hon 1933 till Prag.

Ett par år senare tog hon sig till Norge, där hon i flera år var verksam innan hon slutligen, 1943, tillsammans med en grupp judiska barn flydde till Sverige. Denna artikel berättar om en kvinna som gjorde skilda erfarenheter av gränsöverskridande och som i sitt skrivande teoretiserar gränsens betydelse för människan.

Pedersen gick i unga år på Berlins psykoanalytiska förenings undervisning. Hon befann sig där psykoanalysen hade sitt centrum. Hennes lärare hade utbildats av Freud, och en av dem, den självständige *Otto Fenichel* var en av Freuds mest begåvade elever.

År 1942 tog Stefi Pedersen magisterexamen vid universitetet i Oslo och fick norskt medborgarskap, vilket hon behöll fram till sin död, trots alla sina år i Stockholm och Sverige. Hon var väl förankrad i den europeiska kulturtraditionen och behöll sina intellektuella kontakter under sin tid i Stockholm. Hon tillbringade ett halvår på Kuba, där hon arbetade vid Ruston Academy i Havanna mellan den 1 januari 1958 och den 1 juli samma år. Hon var där konsulterande psykoanalytiker, arbetade med gruppanalys och barnanalys och föreläste om psykoanalys för psykiatriker, lärare och föräldrar.

UNDER SIN TID i Skandinavien var hon verksam i skilda sammanhang. Hon höll föredrag och seminarier vid universitetet i Bergen, Oslo och Uppsala. Hon undervisade vid Karolinska Institutet och Långbro sjukhus i Stockholm, samt var under flera år utbildningsansvarig för Psykoterapicentrum tre och ett halvt år långa utbildning i individualpsykoterapi i Stockholm. Inom Svenska Psykoanalytiska Föreningen gav hon regelbundet lektioner och var också verksam vid Sankt Lukasstiftelsen. Under tiden i Sverige höll hon även föredrag vid den psykoanalytiska föreningen i Berlin.

Den knappt femtio sidor långa artikeln "Förtroendekris och alienation eller hur psykoanalytikern förlorar sin

oskuld" (1967) är en beskrivning av hur Stefi Pedersen i sitt arbete som psykoanalytiker gick från en naiv tro att alla har en medfödd förmåga till mänsklig närhet till insikten att "förtroendekrisen i mellanmänskliga relationer har trängt in i psykoanalytikerens arbetsrum".

Hon berättar att patienter hon mötte under det sista krigsåret förmedlade något hon inte var beredd på. De presenterade för henne "en värld, där döden härskade och där 'tillvänjning till döden' var enda chansen att överleva". De här erfarenheterna ledde henne till insikten att hon inte direkt kunde förstå hur hennes patienter såg, upplevde och förhöll sig till sina medmänniskor och världen. Hon insåg efter hand att den avpersonifiering som dessa patienter uppvisade inte endast var en försvarsmekanism, utan snarast deras existens. "De hade blivit ting: Stumma, orörliga, döda."

Under tidigt 1950-tal sökte sig till psykoanalytisk behandling en grupp människor som påminde om flyktingar utan att vara det. De var, skriver hon, "främlingar i sitt eget land, i sin närmaste omgivning, och de stod främmande gentemot sig själva". Hon klargör att den "depersonaliserade människan lider av en djupgående neurotisk ambivalenskonflikt". Den alienerade människan präglas å sin sida av "en utvecklingsstörning i jaget" och behöver inte lida av någon driftskonflikt. Neurotikern "besvärar alltid av en sexuell problematik", vilket sällan är fallet med den alienerade människan.

HON FRAMHÅLLER att den alienerade människans inre värld är tidlös, och att hon lever "i en värld utan förtröstan". Inget förflutet, ingen framtid. Pedersen hänvisar till *Samuel Becketts* absurda, uppdiktade värld. Hon lyfter även fram den svenske forskaren och författaren *Bengt Nerman*, som visat "en osedvanlig förmåga att beskriva alienationens ständigt undanflyttande upplevelsestruktur".

Pedersen såg sig vara en psykoanalytiker tränad för behandling av de klassiska neuroserna. Utifrån en sådan utbildning kan psykoanalytikern förledas att uppfatta den alienerade patientens "vaghet, konturlöshet och brist på förtroende" som negativ överföring. Hon hävdar emellertid angående den alienerade patienten: "Hans vaghet är ingen omedveten manöver. Han är vag."

För Pedersen innebar mötet med den alienerade patienten

att hon insåg sin egen begränsning; hon tvingades inför honom se sitt eget främlingskap och sin existentiella olikhet. Genom patientens kyla och brist på ”spontan mänsklig kontakt” lärde hon sig mer om motöverföringen. Dessa erfarenheter förde henne fram till upptäckten ”att terapeutens autonomi är en illusion” och att den psykoanalytiska processen inbegriper det som gäller för vanliga mänskliga kontakter; ”den kan bara fungera i ett ömsesidigt beroende”.

Den grupp av patienter som hon tog emot på 1950-talet väckte ett behov av nyorientering, och hon påpekar att hon inte var ensam om att uppleva det behovet.

I denna nyorienterande diskussion ingick bland andra Pedersens väninna, IPA-psykoanalytikern *Margaret Little*, den svenska psykologen och psykoanalytiker *Merit Hertzman-Ericson*, *Anna Freud*, *Heinz Hartmann* och *Erik Homburger Erikson*. Genom denna debatt blev skillnaden mellan depersonalisation och alienation tydligare.

”Utan ord förlorar människan sin själ och blir ett ting.”

Hon beskriver den depersonaliserades huvudproblem enligt följande: ”Hur uppnå en efterlängtat, om än förnekad, kontakt?” Hon påstår att det är den depersonaliserade personens mycket svårforcerade avskärmning från den yttre verkligheten som kan ses utgöra övergången till den alienerade personligheten. Inom denna saknas såväl den dynamiska konflikten som en inre kraft riktad mot omvärlden. Enligt Pedersen oroande fråga inställer sig i mötet med den alienerade: ”Vill patienten på det hela taget ha kontakt?”

Den här grundläggande skillnaden mellan depersonalisation och alienation försätter psykoanalytikern i helt olika situationer: ”att bearbeta en omedveten, dynamisk konflikt hos en annars fullt utvecklad personlighet eller att bearbeta en otillräckligt differentierad struktur hos en personlighet med sänkt utvecklingsnivå”. Den förra situationen öppnar för klassisk psykoanalys, den senare ställer identitetsproblemen i främsta rummet.

Av artikeln framgår hur svårigheterna i det psykoanalytiska arbetet med gränsmänniskorna förde henne mot att tänka i nya banor. Hon upptäckte att inlärda psykoanalytiska tekniker blev ofullständiga i förhållande till de utsatta patienter hon tog emot.

DRYGT FYRTIO ÅR av sitt liv levde Pedersen i exil. Sedan hon hade drabbats av den kom hon aldrig helt att ta sig ur en känsla av att vara en främmande fågel. Hennes engagemang i sociala och politiska frågor upphörde heller aldrig. Utanförskapet var hennes domän. Under slutet av 1940-talet och under 1950-talet skrev hon artiklar som på ett inkännande sätt kastar ljus över effekterna på psykologisk nivå hos dem som drabbats av det politiskt alstrade flyktingskapet.

I slutet av sitt liv, i början av 1970-talet, tog hon sig ytterligare en aspekt av utanförskapet. Hon utvecklade på ett problematiserande sätt fattigdomsbegreppet. Fattigdom, skriver hon i artikeln ”Om fattigdom” (1973), är ”en ond cirkel mot en bakgrund av hopplös isolering och i förväg accepterade nederlag”.

Hon poängterar att fattigkulturens människor talar ett mestadels konkret språk som inbegriper få alternativ och sällan klargör eventuella konsekvenser. Framtiden är ett sällsynt samtalsämne. Hon nämner att skillnaden mellan subjekt och objekt inte är tydligt markerad i deras språkanvändning vilket ”antyder den fattiges känsla av maktlöshet och brist på in-

flytande”. Gränsen blir flytande. Den fattige ger uttryck åt en negativ identitet. Genom att stå under den negativa identiteten drabbas också arbets- och prestationsförmågan. De andra misstolkar den fattiges uppgivenhet: Den som fått rikligt av livets goda kan inte ”fatta att den negativa identiteten är de förfördelades allt överskuggande riktmärke för sina liv”.

Pedersen utgår ifrån antagandet att de fattiga finns i alla samhällen och under alla tider. Detta exemplifieras genom en hänvisning till den elisabethanska lagstiftningen, som föreskrev hur ”hederliga” fattiga skulle skiljas från ”icke hederliga”. Isolering var främsta medlet: fattighus, spinnstugor, ghetton och fängelse. De fattiga märktes som boskap (tecken, siffror eller symboler brändes in i deras hud) och/eller tvingades bära speciella dräkter eller skyltar. De gavs en roll; en identitet lades på dem. Hon tänker denna tanke fullt ut och drar slutsatsen att man gjorde dem till ting. Gränsen mellan människa, djur och ting suddades ut.

Hon hävdar att fattigdomen i princip ser likadan ut var man än stöter på den. De fenomen knutna till fattigdomen som hon tar upp visar sig också i alla former av immigration, och då inbegriper hon även urbaniseringsomflyttningar som sker inom ett land. Språkligt nedvärderas dialekten i storstaden, skriver hon. Det är till storstaden många flyttar, och väl där förväntar de sig att bättre tider skall komma. I den processen förpassar de både sin tradition och dialekt in i glömskan. Anonymitet i en storstad som är likgiltig och snarast uppmuntrar till passivitet och tystnad kan få ödesdigra följder för det personliga välbefinnandet, skriver hon.

HON LYFTER FRAM att ensamheten i ett språkligt tomrum har omänskliga drag. ”Utan ord förlorar människan sin själ och blir ett ting.” Den ordlöses ensamhet – och här kan det alltså enligt Pedersen vara frågan om såväl inflyttaren och immigranten som den fattige – ”är en ensamhet utan tröst och närhet. Utan berättelse är vi hemlösa, bortom tid och rum”.

När de så kallade borderlinepatienterna – dessa gäster hos verkligheten som hon kallar dem – kom i psykoanalytisk behandling krävdes en modifiering av den teknik som utvecklats vid behandling av neurotiker. Vad beträffar de senare gäller det att försöka blottlägga de omedvetna impulser som döljer sig bakom olika manifestationer (intentioner, affekter, tankar och fantasier). ”Vid behandling av gränsfall där emot siktar man till allt större strukturering av den medvetna erfarenheten och större pregnans av jagets perceptionsmönster.”

Man kan säga att Pedersen i denna artikel steg för steg fört gränsmänniskan närmare ”den socialt degraderade ghetto-befolkningen”. Hon anser att dessa båda grupper från början har en gemensam svårighet som hindrar deras psykiska utveckling. ”Allesammans har de haft en mor, som talat lite med sina barn.” De fattiga mödrarnas ordbrist kommer sig av att de lever i ”slummens ordfattigdom, i hopplöshet och negativ identitet”.

Gränsmänniskor finns i alla samhällsskikt, så i deras fall är inte den stigmatiserande miljön orsaken. Här handlar det om modern ”som själv var gränsmänniska”. Den verbala återhållsamheten har ersatts av kroppslig kontakt, vilket Pedersen ser som en form av manipulation. Frigörelsen från ett sådant starkt psykofysiskt beroende är ytterst svårt och hennes slutsats lyder: Det räcker inte med att ”modern finns hemma. Hon måste också tala med barnen. Inte nog med det: barnen ska också få tillfälle att lyssna till föräldrarnas samtal.”

Pedersen visar i artikeln sin känslighet för utsatta människors situation. Hon lägger också i dagen den form av anpassad psykoanalytisk teknik som krävs för att en psykoanalytiker ska kunna nå analysander som stigmatiserats av sin ut-satthet. Hon hade klart för sig vilken betydelse språket har

och var medveten om hur viktigt det är att psykoanalytikern aktivt anstränger sig för att tala till dessa människor som lever vid den gräns där ordet riskerar att förlora mening.

STEFI PEDERSEN SKREV om de politiska flyktingarnas situation och om dem som tvingades att lämna sitt land. Det finns i hennes artiklar ett osentimentalt ställningstagande för de svaga. Utsattheten var bekant för henne, och hon, som överlevt nazismens förföljelse, kände också väl till hur man kunde överleva svåra omständigheter. Kränkningen av mänskliga gränser hade hon upplevt otaliga gånger. Hon hade erfart vilka konsekvenser gränsöverskridandet kunde få, konsekvenser av såväl destruktiv som konstruktiv art. Hon återkommer i sitt skrivande till flyktingarnas situation, så även till judarnas.

När det gäller hennes syn på judarnas särpräglade situation i världen lyfter hon fram den judiska respekten för språkets traditionsbärande förmåga. Hon anser att den hänger samman med judendomens abstrakta, från konkreta symboler rengjorda gudsbegrepp. Judarnas historia – att de varit spridda över världen, utan eget hemland – har också gjort ordets makt och betydelse speciellt tydliga.

Hon funderade tidigt över de så kallade gränsmänniskorna: invandrare och flyktingar, barn som växte upp med ensamstående förälder och/eller i språklig torftighet. Hon underströk tidigt betydelsen av vad hon kallade integration: att de som kom utifrån fick möjlighet att vinna en plats i det nya samhället.

Från och med 1960-talet, då termen "borderline" myntades, intresserade hon sig för den så kallade borderlineproblematiken, vilket innebar att hon – nu från en annan utgångspunkt än tidigare – såväl behöll som utvecklade sitt intresse för att förstå patienter som inte nåddes av den klassiska psykoanalytiska tekniken.

Med tanke på hennes stora kunskaper om och insikter i utanförskap och rotlöshet är Pedersen aktuellare nu i början av 2000-talet än flera av hennes kolleger från samma tid. Hennes reflexioner över förföljda människors erfarenheter och utsatthet, samt de konsekvenser som förföljelse bär med sig, är formulerade på ett sätt som kan tillämpas på människan av vår tid.

Stefi Pedersens egen utsatthet, som står i relation till flera faktorer – att hon invandrat till Sverige, ursprungligen från Tyskland, och levde i ett utanförskap, att hon varken hade kontakt med sitt ursprung eller skapade någon ny familj, att hon var orädd och i sin person hade ett subversivt drag – gjorde att hon understundom överskred de regler som psykoanalytiker inom den egna föreningen (IPA) förväntades hålla sig till. Hon blev för sina analysander en mentor, vän, lärare och själsläkare, och inte sällan visade hon att hon också hade behov av dem. Hon tänjde på gränserna.

PER MAGNUS JOHANSSON

PER MAGNUS JOHANSSON

är psykoanalytiker och docent i idé- och lärdoms historia. Han är också psykolog och legitimerad psykoterapeut samt redaktör för Psykoanalytisk Tid/Skrift. I höstas utkom hans tredje band i trilogin Freuds Psykoanalys med underrubriken Arvtagare i Sverige, del 2 (Daidalos 2003). I boken presenterar han fyra psykoanalytiker, en av dessa är Stefi Pedersen.

